

ХОМ'ЯК Лідія Василівна

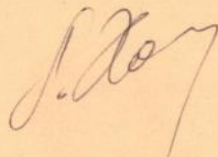
УДК 745.55 (477.8)

**МЕМОРІАЛЬНА РІЗЬБА ОСЕРЕДКІВ НАРОДНОГО КАМЕНЯРСТВА
В ГАЛИЧИНІ КІНЦЯ ХІХ – ХХ СТОЛІТТЯ**

Спеціальність 17.00.06 – декоративне і прикладне мистецтво

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

125.708.045(2)к) - 699

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00761865 (X)

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Прикарпатському університеті

Міністерства освіти і науки України

449/449

Науковий керівник : доктор мистецтвознавства, професор

Овсійчук Володимир Антонович,

завідувач відділу мистецтвознавства Інституту народознавства НАН України

Офіційні опоненти : доктор мистецтвознавства, професор

Боднар Олег Ярославович,

професор кафедри художніх основ та історії архітектури

Національного університету "Львівська політехніка"

кандидат мистецтвознавства

Мозир Микола Іванович,

старший науковий співробітник Інституту народознавства НАН України

Провідна установа : Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології

імені Максима Рильського НАН України,

сектор народного мистецтва, м. Київ

Захист відбудеться "6" червня 2002 року о "11" годині на засіданні Спеціалізованої вченої ради Д35.103.01 у Львівській академії мистецтв за адресою : 79001, Львів, вул. Кубійовича, 38.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівської академії мистецтв (Львів, вул. Кубійовича, 38)

Автореферат розісланий "3" травня 2002 року

Вчений секретар

Спеціалізованої вченої ради,

кандидат мистецтвознавства

І.В.Голод

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Традиційне художнє каменярство в Україні – одна із найменш вивчених на сьогодні сторінок національної мистецької спадщини. Попри загальний занепад у новітню добу більшості народних ремесел, мистецтво обробки каменю на теренах Галичини зазнало у другій половині та наприкінці ХХ ст. неабиякого піднесення, завдяки культивованій у регіоні традиції вшановування померлих кам'яними різьбленими надгробками.

Внаслідок спеціалізування майстрів на виготовленні надмогильних пам'ятників, а отже зуження асортименту каменярської продукції, каменеобробництво Галичини представлено в наш час лише одним із його родових відгалужень – творами меморіальної різьби. Зосереджені на сільських та містечкових кладовищах надгробки, позначені нерідко яскравою авторською манерою і значною часткою фігуративності, складають маловідомий пласт народної творчості, який потребує належної фахової оцінки, атрибутування, введення у науковий та соціально-культурний обіг.

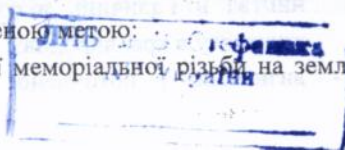
У пропонованій праці народна меморіальна різьба Галичини розглядається на матеріалі ремісничої продукції кількох пам'ятникарських осередків, які понині діють у багатих на кам'яні поклади місцевостях.

Зосередження дослідницької уваги на функціонуванні окремих осередків народного мистецтва як певних культурних цілісностей, зі специфічними для кожного з них мистецько-стильовими засадами творчості, визнано одним із актуальних завдань сучасного етномистецтвознавства у зв'язку із важливою культурологічною проблемою сьогодення – з'ясування природи національного стилеутворення в мистецтві.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Тема дисертації внесена у плани науково-дослідної роботи аспірантів і викладачів Прикарпатського університету ім.В.Стефаника, а також узгоджена з програмою наукових досліджень Інституту народознавства НАН України в розробці тематики “Теоретичні та історичні проблеми народної творчості” (шифр 4.16.6.8.). В дисертації осмислюється одна із проблем теми “Історичні парадигми параметрів українського народного мистецтва: традиції, типологія і локалізація” (шифр 3.3.4.9.).

Мета роботи – розкрити художні особливості надгробків, виготовлених в осередках народного пам'ятникарського промислу в Галичині, виявити локальні традиції художнього каменеобробництва в краї кінця ХІХ – ХХ ст., довести, що народна меморіальна різьба на теренах Галичини є невід'ємною складовою національної мистецької спадщини.

Завдання дослідження узгоджені із зазначеною метою: окреслити історичні етапи розвитку кам'яної меморіальної різьби на землях

України, дослідити її образно-стилістичні витоки;

- виявити локальні художні особливості надмогильних пам'ятників, виготовлених у кожному із каменярських центрів, визначити комплекс чинників, які обумовили своєрідність образних, композиційних, іконографічних та декоративних характеристик творчого доробку того чи іншого колективу майстрів;
- простежити, поряд зі стилістичними відмінами, прояви загальнонаціональних формотворчих принципів у творах меморіальної різьби, провести аналогії українського надгробка з надмогильними спорудами інших етносів;
- проаналізувати корпус творів, які виступають свідченням творчого адаптування у вітчизняному ремісництві новацій західноєвропейської стилістики, визначити закономірності інтерпретування народним майстром професійного взірця;
- розкрити функційний аспект надмогильного пам'ятника, охарактеризувавши його в контексті поховальної обрадовості українців;
- виявити у творах меморіальної різьби ХХ ст. реліктові елементи давніх обрядових реалій та космологічних уявлень, з'ясувати діалектику їхньої появи в народній творчості новітнього часу.

Об'єктом дослідження є культурно-мистецькі та соціальні процеси й явища, пов'язані зі сферою народного меморіального будівництва в Галичині, які обумовили формування локальних традицій новітнього вітчизняного пам'ятникарства.

Предметом дослідження обрано надмогильні пам'ятники, створені народними майстрами в кінці ХІХ – ХХ ст. у каменярських осередках на теренах Галичини.

Географічні межі дослідження визначені історичними землями Галичини, що, згідно із сучасним адміністративно-територіальним поділом, відповідає територіям Львівської, Івано-Франківської, західної частини Тернопільської областей. В рамках даного територіального ареалу розглянуто також північні терени Буковини (Чернівецька область).

Хронологічні рамки роботи в історичній частині сягають періоду енеоліту, з яким пов'язана поява перших зразків меморіальної пластики на землях України. Детальніший аналіз художніх особливостей творів і тих процесів, які стосувалися сфери традиційної меморіальної різьби, проведено на матеріалі пам'яток, датованих кінцем ХІХ – ХХ століття.

Наукова новизна одержаних результатів:

- здійснено комплексне дослідження центрів художнього каменеобробництва в Галичині, відтворено картину народного пам'ятникарського промислу в краї впродовж ХХ ст., включаючи й сьогодення;
- визначено і поточнено персональний склад ремісничого колективу

кожного пам'ятникарського осередку зокрема, укладено словник-довідник народних майстрів художньої обробки каменю;

- зібрано й упорядковано зразки спеціальної каменярської лексики, що побутує в Галичині, і представлено їх у дисертації у формі додатку А;
- зафіксовано на фотографіях і атрибутовано значний за обсягом корпус невідомих досі творів, введено їх у науковий обіг.

Практичне значення дисертації полягає у можливостях використання вміщеного в ній фактологічного матеріалу та теоретичних висновків для написання праць з історії українського мистецтва і культури, укладання навчальних посібників з декоративно-ужиткового мистецтва. Словниковий матеріал, поданий у додатках дисертації, може бути використаний при укладанні фундаментальних лексикографічних видань. Результати роботи стануть корисними спеціалістам з інших гуманітарних дисциплін, передовсім, у дослідженнях, пов'язаних із поховальним культом. Ілюстративний ряд пропонованої праці придатний для представлення його в формі альбомного видання або ж експонатів фотовиставки.

Апробація дослідження. Дисертація є наслідком семирічного дослідження її автором пам'ятникарських осередків в Галичині. Роботу обговорено і рекомендовано до захисту на засіданні кафедри декоративно-ужиткового мистецтва та кафедри образотворчого мистецтва і дизайну Прикарпатського університету імені Василя Стефаника.

Основні положення і результати дослідження висвітлювалися у виступах на наукових конференціях, зокрема, на Четвертих Гончарівських читаннях "Коллективне та індивідуальне як чинники національної своєрідності народного мистецтва" (Київ, 1997), на Всеукраїнській науково-практичній конференції "Мистецька і дизайнерська освіта в Україні та шляхи її інтеграції у європейський простір: досвід, проблеми, перспективи" (Івано-Франківськ – Коломия – Галич, 1999), на Міжнародній науково-практичній конференції "Відродження визначних центрів народного мистецтва України: блеф романтиків чи прогноз аналітиків?" (Опішне, 2001).

Крім того, головні положення дисертації викладено у публікаціях загальним обсягом 4,25 др.арк.

Структура. Дисертація (обсягом 170 с.) складається зі вступу, шести розділів, висновків, списку використаних джерел (254 позиції) та додатків: А – матеріали до словника народної каменярської термінології в Галичині (115 позицій), Б – словник-довідник народних майстрів художньої обробки каменю в Галичині кінця XIX – XX ст. (120 статей-персоналій), В – альбом ілюстрацій (186 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено її мету, завдання, об'єкт дослідження, окреслено географічні межі та хронологічні рамки роботи, висвітлено наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, вказано на характер їх апробації.

У першому розділі **“ІСТОРИОГРАФІЯ, МЕТОДИКА ТА ДжЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ”** розглядається сучасний стан і ступінь дослідженості теми, зазначаються застосовані у роботі наукові методи, окреслюються обсяги джерельної бази.

1.1. Огляд літератури за темою. Поява у вітчизняній науковій літературі перших публікацій, присвячених пам'яткам народної меморіальної різби в камені, припадає на останню чверть XIX століття. На сторінках тодішніх періодичних видань (“Киевская старина”, “Зоря”, “Подольские епархиальные ведомости”) публікувалися замітки про кам'яні придорожні хрести і каплиці, козацькі надмогильні хрести та межові знаки. Започаткована в них тенденція до інвентарно-описового репрезентування досліджуваних об'єктів простежується й у виданнях кінця XIX – поч.XXст., представлених звітами та реєстрами археологічних комісій, записками археологічних товариств, матеріалами традиційних для того часу археологічних з'їздів.

Етапними в історії наукового осягнення меморіальних пам'яток стали праці російських вчених А.Спіцина (1903) та І.Шляпкіна (1907), присвячені кам'яним хрестам середньовічного Новгород, доповнені ґрунтовними історичними екскурсами.

У 1908 р. з'явилося проведене на тереновому матеріалі дослідження К.Широцького, яке поклато початок вивченню українського традиційного надгробка як мистецького явища.

Ідея репрезентування народних хрестів із різних місцевостей Галичини у серії альбомних випусків, із залученням до збирання матеріалу широкої громадськості, реалізувалося частково у виданні Г.Колцуняка (1918), проілюстрованому таблицями зі зразками дерев'яних профільованих хрестів з околиць Коломиї та Печеніжина.

Дослідження меморіальної різби в Західній Україні продовжив Д.Щербаківський, відвівши цій темі окремий розділ у двотомному мистецтвознавчому виданні (1926).

Заслужують на увагу наукові розвідки, надруковані в польській періодиці 1910-1930-х рр., які ґрунтуються на фактологічному матеріалі з українських теренів. Серед них – цикл нарисів краєзнавця Б.Януша (1913), статті С.Франковського (1925) та Й. Фальковського (1933).

Зацікавлення науковців надмогильними хрестами Волині зумовило появу розвідки Ф.Волкова (1910), а відтак і публікацій О.Цинкаловського (1935, 1936).

Важливу інформацію з питань хрестології містить праця В. Свенціцької (1939), де розглядаються різьблені в дереві ручні хрести.

У 1940-1980-х рр., внаслідок табування ряду тем у вітчизняному мистецтвознавстві, дослідження творів традиційної меморіальної різьби велося непослідовно. Невелика за обсягом оглядова інформація про кам'яні хрестинадгробки включена у другий том шеститомної "Історії українського мистецтва". Серед публікацій згаданого періоду вирізняється актуальністю змісту стаття А.Дороша (1983), присвячена пам'ятникарській творчості народних майстрів із с.Демня на Львівщині.

Зусиллями польських дослідників К.Марчакової (1962), Р. Райнфуса (1963, 1974, 1979), Тадеуша і Малгожати Лопаткевічів (1993) проводилося ґрунтовне вивчення народної меморіальної різьби на Лемківщині.

Упродовж 1990-х рр. українське мистецтвознавство поповнилося кількома виданнями про надгробні пам'ятники із різних історико-етнографічних зон України. Це, зокрема, праці Ю.Лашука (1992), Т.Чаговець (1995), Р.Одрехівського (1995, 1998, 1999), І.Сапожникова (1997), Д.Телегіна (1995).

Найвагомішим внеском в опрацювання теми традиційного вітчизняного пам'ятникарства стала дослідницька діяльність М.Моздира. З появою його монографії "Українська народна меморіальна скульптура" (1996) мистецтвознавчий науковий фонд збагатився новими даними стосовно генези надмогильного знака, його типології й семантики, центрів локалізації каменобробного ремесла. Ряд аспектів народної меморіальної різьби українців розкрито М.Моздиром у статтях та виступах на наукових форумах (1991, 1995, 1997, 1998).

Всебічне вивчення пам'ятникарського ремесла в Україні вимагає координування із науковими здобутками зарубіжних вчених у зазначеній галузі. Необхідні для порівняльного аналізу матеріали містяться в ілюстрованому виданні сербських авторів М.Влаховича і П.Милосавлевича (1956), у присвячених кам'яним та дерев'яним надгробкам Словаччини монографії Р.Беднаріка (1972) й альбомі, упорядкованому С.Ткач і К.Каллай (1977), у каталозі надмогильних хрестів Болгарії, укладеному й проілюстрованому художником І.Єнчев-Видю (1994). Взірцем теоретичних узагальнень та проблематизування досліджуваного матеріалу є книга Г.Вагнера про середньовічні кам'яні меморії Стародавньої Русі (1980).

Історіографічний огляд наукових праць з питань меморіальної різьби народних майстрів-каменярів засвідчує те, що наявні публікації лише частково розкривають обрану для дисертаційного дослідження тему. Залишається

нез'ясованим ряд проблем, які стосуються родової специфіки надгробка, пов'язаної з його функційним сенсом, не розкрито локальних особливостей пам'ятникарської продукції за окремими каменярськими осередками, не висвітлено діалектики процесів, характерних для народного пам'ятникарського промислу сьогодення.

1.2. Виклад основних методів дослідження. Методологічною основою в роботі над дисертаційною темою послужили принципи системності та історизму. Народна меморіальна різьба в Галичині розглядається як цілісне явище національної культури. У процесі з'ясування основних етапів еволюції кам'яного надгробка в Україні використано порівняльно-історичний метод як у синхронному, так і в діахронному вимірах. При характеристиці окремих творів та при висвітленні загальних тенденцій у народному пам'ятникарстві було використано метод мистецтвознавчого аналізу, тоді як структурний метод застосовувався при виявленні архетипної основи надмогильних пам'ятників, їх спорідненості з надгробками інших етносів.

1.3. Теоретичні основи дослідження. У загальнотеоретичному осмисленні порушених у дисертації проблем базовим був науковий доробок українських і зарубіжних вчених – етнологів, істориків, літературознавців, фольклористів, мистецтвознавців. Першорядне значення мали фундаментальні мистецтвознавчі праці В.Свенціцької, М.Драгана, Д.Щербаківського, М.Жолтовського, В.Овсійчука, Л.Міляєвої, Д.Степовика, О.Найдена, М.Станкевича. Завдання системного дослідження різьблених в камені надгробків зумовило необхідність звернутися до теоретичних напрацювань у сфері танатології, що їх успішно здійснюють французькі, польські та українські представники антропологічного напрямку в сучасній гуманітарній науці. Цінним фактологічним і аналітичним матеріалом стали праці науковців львівського народознавчого центру кінця XIX – поч. XX ст. – В.Гнатюка, І.Франка, З. Кузелі, І. Колесси, І. Свенціцького, чийми зусиллями було зібрано й опрацьовано фольклорно-джерельну базу з питань поховальної обрядовості. Автором дисертації застосовувалися також теоретико-методологічні положення, викладені в сучасній етномистецтвознавчій літературі: комплексних працях наукових установ, тезах доповідей Гончарівських читань та укладених на їх основі колективних збірниках статей.

1.4. Джерела дослідження. Джерельною основою дисертаційного дослідження стали авторські польові матеріали, зібрані упродовж 1994-2000 рр. У дисертації використано археологічні дані, матеріали Центрального державного історичного архіву у Львові та Державного архіву Івано-Франківської області. Ряд спостережень зроблено автором на матеріалі виставки “Хрест в українському мистецтві” (Львів, 1996).

Другий розділ “З ІСТОРІЇ КАМ'ЯНОЇ МЕМОРІАЛЬНОЇ РІЗЬБИ В УКРАЇНІ”.

2.1. Степова меморіальна пластика. Розглядається початковий етап становлення монументально-меморіальної кам'яної різьби на прикладі енеолітичних стел-статуй та скіфських курганних монументів. Взято до уваги характерні для антропоморфної скульптури Півдня України риси: монолітність об'єму, цільність силуету, строгу фронтальність, а також прикметне для стел “наталівського” типу положення схрещених на грудях рук, яке знаменує пошуки монументального молитовного жесту, втіленого надалі у кам'яних ідолах східних слов'ян.

2.2. Традиція кам'яного облаштування могил у поховальних системах археологічних культур. Визначено спільний для деяких археологічних культур спосіб оформлення поховань із застосуванням каменю в ґрунтових могилах. Матеріали археологічних розкопок доводять актуальність цієї традиції і в давньоруську добу. На прикарпатських некрополях XI–XII ст., розташованих, передовсім, у Пруто-Дністровському межиріччі, фіксуються як підплитові поховання, так і унікальні меморіальні споруди у вигляді кромлехів (села Василів і Мишків на Північній Буковині).

2.3. Ранньохристиянські та давньоруські кам'яні меморії. Розглядається група кам'яних надгробків V–VII ст., виявлених на ранньохристиянських могильниках Криму, серед яких розрізняються прямокутні плити із рельєфними хрестографемами, “корсунські” хрести, а також стовпоподібні надгробки із капличковим завершенням, споріднені за формою із сербськими середньовічними надгробками, подільськими цвинтарними хрестами XIX ст., так званими “обелісковими” капличками із лемківських теренів. Аналогічний за структурою надгробок, датований XII–XIII ст., виявлено в с.Мусорівка Чернівецької області. У підрозділі аналізується рельєфна орнаментика кам'яних саркофагів великокняжої доби із храмових поховань Києва, визначається її символіка.

2.4. Плитові надгробки. Наводяться приклади компактного композиційного вирішення українських надмогильних хрестів, їх тяжіння до первісного плитоподібного об'єму. На підставі згаданих рис провідними дослідниками меморіальної різьби висловлювалися припущення щодо плитових надгробків як початкової форми еволюціонування надмогильного пам'ятника в Україні. Порівнюються надгробні плити із долівок українських церков XVII–XVIII ст. та білокам'яні орнаментовані різьбою плити зі старовинних некрополів російських міст. Констатовано високий рівень інформативної насиченості вітчизняних меморій. Розглядаються пізні зразки намогильних плит, виявлених на Львівщині і датованих XIX століттям.

2.5. Шляхетський скульптурний надгробок другої половини XVI-XVII століття. На прикладі меморіальних пам'яток із західноукраїнських територій визначаються особливості архітектурно-скульптурних надгробків, виготовлених іноземними майстрами на замовлення представників шляхти та церковної верхівки. Підрозділ містить стислу інформацію про становлення на українських теренах надмогильних пам'ятників інших етносів: євреїв, вірмен, караїмів.

2.6. Структура художнього тексту надмогильних хрестів в Україні. На основі розмаїтого фактологічного матеріалу аналізується кілька найосновніших художньо-текстових структур українського цвинтарного хреста, зі з'ясуванням їх генези, світоглядного підґрунтя, структурної спорідненості з іншими пам'ятками сакрального мистецтва. До уваги взято типологічний пласт творів, які відзначаються архаїчними формами конструкцій чи елементів декору, як от: хрест із колом на середохресті або солярними знаками на раменах, хрест-семиконечник, хрест із трилопастевим завершенням кінців, хрест на постаменті-крузі, хрест, у структурі якого проглядаються рослинні мотиви.

2.7. Загальні тенденції розвитку народного пам'ятникарського промислу кінця XIX – початку XX століття. Висвітлюється ряд новаційних змін, що відбулися в українському традиційному каменеобробництві на тлі загальних тенденцій, притаманних народному мистецтву на зламі століть. В цей час спостерігається посилений вплив міського культурного середовища на творче становлення народних майстрів, розширення усталеного для надгробної скульптури іконографічного списку, активне впровадження фігуративних зображень, визначальна роль модерну в формуванні стилістики ремісничих виробів.

Третій розділ “МЕМОРІАЛЬНА РІЗЬБА КАМЕНЯРСЬКОГО ОСЕРЕДКУ В СЕЛИЩІ НАРАЇВ”.

3.1. Надгробки нараївських майстрів і народний примітив. Ряд ознак, характерних для творчості пам'ятникарів із селища Нараїв, – поєднання канонічності й варіативності, наявність певної власної системи творення у більшості майстрів, індивідуалізованіше, у порівнянні з селянським мистецтвом, осмислення місцевої традиції, використання образів пісенного фольклору, – дозволяють кваліфікувати нараївські надгробки як вияв народного (або канонічного) примітиву (за О.Клименко). Головним критерієм в оцінці виробів нараївчан є переважання в них рис традиційного народного мистецтва та їх органічне поєднання із загальними рисами художньо-примітивної творчості.

3.2. Засади декоративності. У підрозділі розглядаються художні засоби, застосовані нараївськими каменярами при виготовленні надгробків. Це, зокрема, типовий для іконічного фольклору принцип тричастинної композиційної побудови і підпорядкування пластичних мас центрально-осьовій або білатераль-

ній симетрії. Площинно-декоративний характер творів обумовлений фронтально зорганізованими об'ємами, ієратичністю статуй, зведенням усіх змістово вагомих деталей надгробка до лицьового боку. У декоративно-композиційну систему пам'ятників введено рослинний орнамент, здебільшого мотив виноградного пагона. У багатьох надгробках очевидна тісна взаємопідпорядкованість рослинної орнаментики та фігуративних зображень, що призводить до появи казкових персонажів, наближених до химеричних образів середньовічної різьби. Аналізуються особливості тектоніки й декору постаментів, оформлених у вигляді рустованих підмурівків, відзначається ошатно-урочистий характер поліхромії надгробків, вирішеної у світлих кольорах з переважанням білої барви.

3.3. Реліктові форми і обставини їх актуалізації. Кам'яні надгробки із Нараєва розглядаються як вияв регенеративних процесів у народному мистецтві, оскільки в більшості з них проглядаються реліктові риси, як, наприклад, лапідарний, стелоподібний силует статуй у поєднанні із фактурно збагаченою поверхнею, різномасштабність композиційних зіставлень, використання елементів ієрархічної перспективи. Проведено ряд аналогій між нараївськими пам'ятниками і мистецькими зразками Стародавнього Світу, давньослов'янського періоду, Галицької Русі. Актуалізація реліктових форм та образів у меморіальній різьбі нараївського пам'ятникарського осередку обумовлена кількома чинниками, серед яких визначено тривкість землеробського підґрунтя в життєдіяльності тутешніх каменярів, здатність народного мистецтва акумулювати образи давно минулих художніх систем, приналежність надгробка до сфери так званих "ритуалів переходу", які сприяють появі архаїчної стилістики, посиленої ще й внаслідок спротиву чиновницьким санкціям часів тоталітарного режиму.

3.4. Образи народної калокагатії та їх ідейне підґрунтя. Простежується притаманна більшості надмогильних статуй сукупність фізіогномічних рис, визначена в мистецтвознавчій літературі як вияв "імперативної калокагатії" (за Г.Вагнером). Розкрито деякі аспекти життя нараївської громади, що спричинили появу образів, носіїв калокагатійних характеристик.

Четвертий розділ "МЕМОРІАЛЬНА РІЗЬБА МАЙСТРІВ КАМЕНЯРСЬКОГО ОСЕРЕДКУ В СЕЛИЩІ ЯЗЛОВЕЦЬ".

4.1. Соціально-культурні передумови становлення пам'ятникарства в Язлівці. Висвітлюються передумови формування каменеобробного промислу в Язлівці, серед яких вирішальну роль відігравав містечковий життєвий устрій. Обґрунтовується твердження про приналежність виробів язловецьких майстрів до так званої "третьої культури", яка постає на межі професійного мистецтва та образотворчого фольклору, демонструючи розмаїття низових форм, типових для

творчості містечкової провінції. У підрозділі спростовується хибний погляд на виконані у примітивній манері різьбярські твори як на меншовартісні, розкривається їх стильова самотність і смислове навантаження, обумовлене призначенням надмогильного пам'ятника.

4.2. Взаємодія фольклорних традицій і аматорства. Констатовано пошукання аматорського пошуку у творчо-ремісничій діяльності язловецьких пам'ятників. Характеризується доробок провідних майстрів осередку – М.Саранчука, В.Логуша, П. Цуркевича, зорієнтованих на наслідування взірців професійного мистецтва, розкривається характер взаємостосунків між старшим та молодшим поколіннями майстрів, з'ясовується роль митця-професіонала Р.Вільгушинського у традиційному ремісничому колективі.

4.3. Сюжетно-іконографічні особливості надмогильних пам'ятників. На основі іконографічних характеристик виокремлено кілька типологічних груп надгробків. Розглядаються пам'ятники у вигляді статуй Лурдської і Фатімської Богоматері, дитячі надгробки зі статуарними постатями дітей-ангелів, так звані “дубові” хрести, доповнені рельєфним Розп'яттям, хрести у поєднанні зі стелою, що містить різьблене зображення Святої Родини. Простежується походження згаданих іконографічних схем, спосіб їх інтерпретування народним майстром, аналізуються зразки, позначені рисами художнього примітиву.

4.4. Творчість різьбяр М.Саранчука. Аналізується творчість народного майстра Миколи Саранчука, провідної постаті в колективі язловецьких пам'ятників. Його роль у функціонуванні осередку полягає в ініціативності щодо опанування нових сюжетно-композиційних схем, створенні стереотипних взірців дитячого надгробка, придорожної статуї, пам'ятного монумента, у передаванні ремісничого досвіду майстрам-початківцям. На основі деяких показників, які складають комплекс ознак так званого “народного професіоналізму” (за С.Грицю), різьбярський доробок М.Саранчука розцінено як наслідок посилення особистісного фактора у народній творчості ХХ століття.

П'ятий розділ “МЕМОРІАЛЬНА ПЛАСТИКА КАМЕНЯРСЬКОГО ОСЕРЕДКУ В СЕЛІ ДЕМНЯ”.

5.1. Пам'ятникарство Демні й архітектурно-будівельна практика майстрів. Висвітлюється визначальна особливість творчості демнянських каменярів, пов'язана із участю старших представників колективу у будівельно-опоряджувальних роботах, які велися у Львові та інших містах регіону на межі ХІХ і ХХ століть. Завдяки такому напрямі ремісничої практики загострювалася сприйнятливість сільських пам'ятників до зразків елітарного мистецтва, зростав рівень різьбярської майстерності, що й позначилося на художньо-стилістичних особливостях виконаних ними надгробків.

5.2. Типологічні особливості п'єдесталів: структурні та сюжетно-мотивні елементи. У підрозділі на основі широкого кола пам'яток проводиться класифікація надгробків за характером художнього вирішення постаментів, обґрунтовується підпорядкованість структурних особливостей меморіальної споруди її функційній ідеї. Шляхом порівняльного аналізу виявлено ряд споріднених рис між демнянськими надгробками і об'єктами малих архітектурних форм, які виготовлялися на Лемківщині у першій половині ХХ століття.

5.3. Інтерпретування взірців професіонально-артистичної пластики. Розкривається один із найцікавіших аспектів різьбярської творчості демнянців – інтерпретування ними класицистичної скульптури, спостереженої серед меморіальних споруд на Личаківському кладовищі у Львові. З-поміж широкого арсеналу запозичених із професійної пластики іконографічних схем та декоративних мотивів вирізняється статуарна композиція зі скорботним ангелом. Цей персонаж, що у народній меморіальній різьбі перейняв роль класицистичної плакальниці, набув у трактуванні демнянських пам'ятників художньо-примітивних ознак.

5.4. Колективний та особистісний фактори в діяльності осередку. Висвітлюється сфера взаємостосунків у каменярському колективі с.Демня з позицій фахового становлення майстрів, окреслюються етапи формування місцевого пам'ятникарського промислу, порушується питання особистісного впливу митця-професіонала в особі скульптора Євгена Дзиндри на колективну творчість демнянців.

5.5. Традиційні засади образотворення. Аргументується висновок про співіснування у меморіальній різьбі демнянського пам'ятникарського осередку новаторських тенденцій із яскравими проявами фольклорного підґрунтя, вираженого у візерунчастих ритмах, рослинній орнаментиці, великоголовості й присадкуватості надмогильних статуй. Наводяться приклади відтворення у меморіальній різьбі іконописних зображень та елементів іконостасних конструкцій. Диктат ікономалярської традиції відчутний також у активному впровадженні в надмогильну скульптуру образу Святого Миколая та у спробах рельєфного втілення євангельських сюжетів на гранях постаментів.

Шостий розділ “МЕМОРІАЛЬНА СКУЛЬПТУРА РІЗЬБЯРСЬКОЇ РОДИНИ ПАПІЖІВ”.

6.1. Ретранслявання традиції у творчості ремісничої династії. Простежуються особливості збереження і транслявання локальної традиції каменеобробництва на прикладі творчої діяльності родинного колективу пам'ятникарів. Визначено, що у творчості кількох поколінь родини Папіжів цей процес тривав із середини ХІХ ст. і пройшов п'ять етапів (за М. Станкевичем). Оптимальний його етап припав на 1960 – 1980-ті рр., період плідної праці Михайла та Іллі Папіжів.

6.2. Вплив міського культурного середовища. Творчість представників середнього та молодшого поколінь пам'ятникарської династії доводить наявність міського відгалуження у народному мистецтві новітнього часу. Простежується вплив міської естетики на становлення творчих особистостей Папіжів-різьбярів. Обґрунтовується визначення культивованої Папіжами мистецької традиції як елітарно-канонічної, яка передбачає налаштованість майстра на інноваційне збагачення свого доробку, звернення до мистецьких надбань минулого та їх творчу інтерпретацію.

6.3. Коло сюжетів та іконографічні джерела. Розглядаються художньо-стилістичні особливості надмогильного пам'ятника, що утвердився як стереотипний взірць у творчому доробку Папіжів. Такий надгробок має вигляд патрональної статуї на високому, архітектурно вирішеному постаменті із рельєфними зображеннями та буквеними текстами на його гранях. З'ясовуються чинники, які зумовили популярність цих меморій серед містечкових мешканців. Аналізується один із найхарактерніших для статуарних пам'ятників Іллі Папіжа сюжетів – постать скорботної молодої жінки під хрестом. Витоки цього образу з'ясовуються при зіставленні взірців професійної меморіальної пластики на міських кладовищах, сюжетних мотивів, типових для мистецтва модерну, традиційних іконографічних схем сакрального мистецтва та міфологічних образів усного фольклору.

На підставі широкого кола проаналізованих надгробків ремісничий спадок Папіжів-пам'ятникарів розцінено як яскравий народномистецький вияв у галузі художньої обробки каменю, а іменами членів цієї родини запропоновано доповнити список відомих майстрів національної народної творчості.

ВИСНОВКИ

Мистецтвознавчий аналіз зібраного і систематизованого в дисертації матеріалу дозволяє констатувати наступні результати дослідження:

1. Народна меморіальна різьба в Галичині еволюціонувала в бік фігуративності, функціональної багатоплановості, посиленого авторського волевиявлення.

2. Інноваційні зміни, яких зазнало традиційне пам'ятникарство поряд з іншими видами декоративно-прикладного мистецтва, внаслідок соціальних зрушень у селянському середовищі, – увиразнення зображальних властивостей надгробка, розширення кола втілюваних сюжетів, апелювання до зразків професійної творчості, – характеризуються як внутрішньофольклорні явища, закономірні для сучасного культуротворчого процесу.

3. Фактологічний матеріал дає підстави твердити, що запровадження у

народну меморіальну різьбу інноваційного взірця супроводжувалося поміркованістю і поступовою канонізацією нововведень. Це призводило до появи творів, позначених рисами художнього примітиву. Інноваційні характеристики в більшості надгробків співіснують із проявами образотворчого фольклору із притаманними йому прийомами і засобами досягнення декоративності.

4. Декоративні особливості творів кам'яної меморіальної різьби найочевидніші у підкресленій фронтальності надгробків, масштабній неоднорідності змодельованого в їх структурі простору, у дотриманні симетрії, чітко вираженій архітектонічності й силуетності статуй. Засади декоративності активно проступають у розмаїтті візерунчастих ритмів, рослинній орнаментиці, поліхромії та фактурно збагаченій поверхні надмогильних пам'ятників.

5. Кам'яні надгробки, виготовлені народними майстрами впродовж XX й на початку нинішнього століття, підтверджують життєздатність народного мистецтва, збереження його традиційних формотворчих засад при діалектичній взаємопов'язаності процесів регресу й регенерації.

6. В народному пам'ятникарстві Галичини кінця XIX – XX ст. тісно переплелися національна художня традиція, візантійський іконографічний канон і західноєвропейські мистецькі впливи. На меморіальних спорудах сільських та містечкових цвинтарів істотно позначилася ікономалярська традиція, помітна як у послідовному відтворенні в рельєфах і статуях типових для іконопису іконографічних схем, так і в структурних особливостях надгробків, уподібнених нерідко до вітарних чи іконостасних конструкцій, процесійних ікон тощо. Іконописний взірець – запорука архаїзуючої у народному пам'ятникарстві тенденції, спрямованої на збереження східно-християнської іконографічної основи навіть там, де інноваційні впливи здійснювалися через західноєвропейські художньо-стильові системи.

7. Впливовість традиційної іконографії, як і світоглядні настанови майстрів та замовників, сповільнили проникнення в образну тканину народного надгробка манірно-сентиментальних або кітчевих рис, ймовірних у сфері меморіальної пластики, сутність якої не завжди визначається естетичними якостями пам'ятників. Натомість на основі згаданих чинників склався особливий образний лад народної скульптурної меморії, яка своєю епічною стриманістю нагадує античні надгробки періоду архаїки і ранньої класики, які, незважаючи на фігуративність, позбавлені надмірної чуттєвості чи особистісно-конкретного переживання, але насажені споглядальністю, елегійністю, урочистою заспокоєністю.

8. Посилення ролі особистісного фактора в народній творчості на сучасному етапі активізувало прояви народного професіоналізму і в художньому каменеобробництві, збагаченому у XX ст. індивідуальними творчими здобутками таких

колективних особистостей як Микола Саранчук, Андрій, Михайло та Ілля Папіжі, Василь Бідула, Захарій Дзиндра, Володимир Мамчур, Микола Верещинський.

9. Попри новаторські тенденції, характерні для прикладної галузі народної творчості новітньої доби, у надмогильних пам'ятниках з-під різця народних майстрів виразилися закладені в їх художньо-текстових структурах архаїчні універсалії, образи язичницької давнини, передовсім ті, які пов'язані із солярним та аграрним культами. Інноваційні процеси в народній культурі подекуди навіть сприяли активізації її внутрішніх резервів, зумовлюючи несподівану появу реліктових форм. Приклад творів народного пам'ятникарства із теренів Галичини доводить справедливість теоретичних положень про те, що художній примітив, як і фольклор, живиться глибинними витоками із обрядової сфери та космологічних уявлень, і навіть із ще більшою відвертістю, аніж первинний фольклорний пласт, демонструє міфопоетичне підгрунття, виражене у архаїчних знаках, хтонічних образах, первісних композиційних схемах.

10. Традиційний український надгробок як складовий елемент системи християнського поховального обряду, при деякому послабленні первинної семантики, набув з часом функційної багатоплановості. В міру насичення творів меморіальної різби фігуративними мотивами християнської іконографії та ускладнення їхньої композиційної структури, надмогильний пам'ятник виступив не лише знаком конфесійної приналежності, але й образним втіленням життєвих нормативів і вартостей християнина.

11. Історичним підгрунттям народного каменеобробництва в Галичині є міське ремесло минулих століть. Генетичний зв'язок осередків пам'ятникарського промислу із середньовічним цеховим ремісництвом засвідчений корпоративними засадами праці майстрів, консервативно збереженим знаряддям, особливостями професійної лексики. Для еволюціонування каменеобробництва в краї доволі продуктивною виявилася роль давньоруської мистецької традиції, позначеної здобутками у сфері білокам'яної архітектурної різби.

12. Художньо-стильові особливості надмогильних пам'ятників Галичини свідчать про їх етнічну спорідненість із меморіальними об'єктами на всій території України, що дозволяє визнавати їх невід'ємною складовою національної художньої культури. Однак виразно виступають і локальні відмінності, помітні на рівні кожного пам'ятникарського осередку зокрема. Народний український надгробок формувався також під впливом мистецьких традицій інших етносів. У художній структурі вітчизняних цвинтарних хрестів прочитуються спільні для багатьох європейських народів композиційно-сюжетні та світоглядні матриці, походження яких виводиться нерідко з часів праіндоевропейських аріїв.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Хом'як Л. Надмогильний знак і церковна споруда: ізоморфність структур // Народознавчі Зошити. – 1997. – №5. – С. 304 – 309.
2. Хом'як Л. Давньоруська художня традиція і народна меморіальна пластика Галичини кінця XIX – першої половини XX ст. // Галицько-буковинський хронограф. Гуманітарний альманах. – 1998. – №1. – С. 183 – 195.
3. Хом'як Л. Надгробна скульптура династії Папіжів, народних каменерізів із Підгаєччини // Родовід. – 1999. – №1. – С.8 – 16.
4. Хом'як Л. Кам'яні рельєфи караїмського кладовища в с. Залуква // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – 1999. – Вип. 1. – С.28 – 36.
5. Хом'як Л. Матеріали до словника народної каменярської термінології в Галичині // Народознавчі Зошити. – 1999. – №5. – С. 709 – 719.
6. Хом'як Л. Вплив міської культури на народну меморіальну різьбу в Галичині кінця XIX – XX ст. // Народознавчі Зошити. – 1999. – №6. – С. 829 – 839.
7. Хом'як Л. Проектування меморіальних пам'ятників у Європі 1910 – 1930-х років: осмислення національних культурних традицій // Діалог культур: Україна у світовому контексті: Мистецтво і освіта: Зб. наук. праць / Ред. кол. І.А.Зязюн, С.О.Черепанова, Н.Г.Ничкало, О.П.Рудницька. – Львів: Українські технології, 2001. – Вип.6. – С.64 – 75.

ХОМ'ЯК Л.В. Меморіальна різьба осередків народного каменярства в Галичині кінця XIX-XX століття. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.06. – декоративне і прикладне мистецтво. – Львівська академія мистецтв. Львів, 2002.

У дисертації досліджується народна меморіальна різьба в камені як родове відгалуження художнього каменеобробництва на матеріалі експедиційних досліджень, проведених у кількох пам'ятникарських центрах Галичини.

Виявлено загальноетнічні і локальні художньо-стилістичні особливості, характерні для вітчизняного каменеобробництва новітнього часу. Розширено і конкретизовано попередні дані про персональний склад ремісничих колективів кожного пам'ятникарського осередку, укладено словник спеціальної каменярської термінології, досліджено творчість провідних майстрів меморіальної скульптури.

Застосовані в оформленні надгробків засоби художньої виразності проаналізовано у відповідності до функційного призначення меморіального об'єкта як одного із компонентів поховальної обрядовості.

Ключові слова: художня обробка каменю, меморіальна різьба, пам'ятни-

карський осередок, інновація, традиція, фігуративність, декорування, художній примітив, архетип.

ХОМЯК Л.В. Меморіальна різьба центрів народного камнеділя в Галичині кінця XIX-XX віка. – Рукопис.

Дисертація на соискання ученої ступені кандидата мистецтвознавства по спеціальності 17.00.06. – декоративне і прикладне мистецтво. – Львівська академія мистецтв. Львів, 2002.

В дисертації досліджується народна меморіальна різьба в камені як родове відгалуження художественної камнеобробки на матеріалі експедиційних досліджень, произведених в декількох центрах по виготовленню надгробків в Галичині.

Раскрито общезначеские и локальные художественно-стилистические особенности, характерные для отечественного камнеділя новейшего времени. Расширены и конкретизированы предыдущие данные о персональном составе ремесленных коллективов каждого центра камнеобробки, составлен словарь специальной производственной терминологии, исследовано творчество ведущих мастеров меморіальной скульптуры.

Использованные в оформлении надгробків средства художественной выразительности проанализированы в соответствии с функциональным предназначением меморіального объекта как одного из компонентов погребальной обрядности.

Ключевые слова: художественная обробка каменя, меморіальна різьба, центр по виготовленню пам'ятників, інновація, традиція, фігуративність, декорування, художественний примітив, архетип.

KNOMYAK L. V. Memorial Carving of the Centers of Folk stone dressing in Galych Region at the End of the XIX – XX Centuries. – A Manuscript.

The dissertation submitted for the Candidate of Art Criticism Degree, specialty 17.00.06. – decorative and applied art. – Lviv Art Academy, Lviv, 2002.

In the dissertation the materials of the expeditionary researches carried out in several centers of artistic stone dressing, that have formed and are still operating on the territory of Galych region are presented. The main kinds of their craftsmanship production are carved tombstones in the shape of crosses, statues, and statuary compositions, relief steles. On the basis of the fine art analysis of these works the common ethnic as well as local artistic and stylistic peculiarities are displayed, which are characteristic of the creative heritage of every center of the tombstone art in particular. In the artistic execution of the most monuments the co-existence of innovational features together with

the traditional basis of image creation is revealed. The tendency of enrichment of the memorial carving of modern age with the figurative images is traced, the specifics of interpreting the samples of a professional sculpture by a folk craftsman are defined.

The author examines the tombstones, touched by the features of artistic primitive, amateurishness and kitsch, discloses their notional and stylistic self-sufficiency, substantiates the appearance pattern for such works in the folk art of the modern age.

By way of analysis of the plot-compositional basis of some tombstones, of their tectonics and décor, the presence of relic forms and elements of archaic figurativeness in the works of the folk memorial carving of the XXth century in Galych region was proven.

The means of artistic expressiveness in the headstone decoration were analyzed according to the functional destination of the memorial construction, which is one of the components of the burial cult.

The tendency of increase of the author's initiative in tombstone craft at the present stage is stated and illustrated in the research work. The influence of urban aesthetics on the formation of some creative individuals is traced (the representatives of the carver dynasty of the Papizhes), the creative work of the leading personalities in the sphere of stone dressing is characterized (M. Saranchuk, V. Logush, I. Papizh, M. Vereshtchynsky, V. Mamchur), the role of a professional artist (E. Dzyndra) in the functioning of the tombstone centers is ascertained.

The list of members of each artisan body is determined and specified, the reference book of the folk masters of the artistic stone dressing in Galych region is compiled, the samples of professional terminology particular to the region are systematized.

A considerable in size collection of works unknown by today was presented in photos and introduced into the scientific circulation.

In the historical part of the dissertation the stages of native memorial carving evolution were presented, the artistic-textual structures of the Ukrainian headstone cross were investigated.

The key words: artistic stone dressing, memorial carving, tombstone center, innovation, tradition, figurativeness, decoration, folk primitive, archetype.

Підписано до друку 03.05.2002. Формат 60x84/16

Друк. арк. 0,9. Тир. 100. Зам. 457.

Видавництво "Плай"

Прикарпатського університету імені Василя Стефаника

76000, м.Івано-Франківськ, вул.Шевченка, 57

986154

Ав 51.681
Мист

Ав 51.681

М

МИСТ